

УДК 4 (477. 82) “15”: 347

Б 56

Алла БОРТНІКОВА

**ФУНКЦІОНУВАННЯ
СТАРОСТИНСЬКОГО СУДУ У М. ЛУЦЬКУ
(ЗА СПРАВОЮ КНЯЗЯ РОМАНА САНГУШКА
З ПАНОМ МИШКОЮ ВАРКОВСЬКИМ 1564 р.)**

На основі налізу судової справи житомирського старости князя Романа Сангушовича з паном Михайлом Мишкою Варковським (вересень – грудень 1564 р.), опублікованої у книзі записів № 46 Литовської метрики, розглядається діяльність луцького старостинського (замкового) суду. Документ ілюструє розвиток правової думки у Великому князівстві Литовському серед. XVI ст.

Ключові слова: *Велике князівство Литовське, Волинь, Луцьк, суд, великий князь, король, маршалок, намісник, староста, князь, пан, бояри, зем'яни.*

Старости на Волині були не лише управителями господарських володінь, відповідальними за збирання податків та мит, комендантами замків і начальниками місцевих збройних сил, а й головними судьями над господарськими підданими, що мали землі у підвідомчих їм територіях. Суд був тією ланкою, що об'єднувала жителів повітів, підвладних старостам.

У Великому князівстві Литовському (ВКЛ) судоустрій значно розвинувся і видозмінився, порівняно з попереднім періодом, коли стародавній звичай у підсудності був головним принципом його діяльності. Зміни розпочалися з обмеження дії принципу територіальності. Окремі особи отримували дозвіл на позбавлення від суду старости і переходили під юрисдикцію лише господаря. Переважно від суду старости звільнялися відкупщики мит, корчем та інші особи метою поставити себе у

незалежне становище від місцевих правителів. Підсудність, тривалий час залишаючись територіальною, водночас набувала станового характеру. Усі ці процеси позначилися на діяльності судів.

Судова система ВКЛ створювалася поступово та вдосконалювалася під впливом соціально-економічних та політичних обставин. Найважливіші справи держави розглядалися у *сеймовому суді*. Верховна судова влада у ВКЛ належала великому князю литовському і панам ради, які здійснювали *господарський суд*. На місцях від імені великого князя судили намісники, воєводи, старости і державці, які створили *замкові суди*. У державі також існували створені сільською і міською громадою *копні суди*, із запровадженням у містах магдебурзького права започаткували своє існування *війтівсько-лавницькі суди*, *бурмистрівсько-радецькі та радецькі суди*. З часу проведення у середині XVI ст. територіально-адміністративної реформи, прийняття Статуту ВКЛ 1566 р. у повітах були створені шляхетські *земські суди*, *городські суди*, *підкоморські суди*. В часи безкоролів'я шляхтою були створені *каптурові суди*. Суду *церковні* створювалися православними, католицькими та уніатськими ієрархами. Існував і *полюбовний суд*. У фінансових справах судив *Скарбовий трибунал*. Судові справи щодо державних маєтків розглядали *комісарські суди*. Вищою апеляційною інстанцією для привілейованих станів був *Трибунал Великого князівства Литовського*. У приватних володіннях діяли *вотчинні суди*, шляхетські конфедерації створили *конфедератські суди*. Єврейське населення судилося у *кагалах* [11, 640].

Глибина історичних знань залежать від ступеня розробки джерельної бази історичної науки, що, зі свого боку, передбачає запровадження у науковий обіг нових, передусім писемних джерел. Своєрідний кумулятивний ефект мають серійні публікації комплексних пам'яток писемності, до яких належить “Литовська метрика” (ЛМ). Саме її матеріали дають змогу простежити судову діяльність волинських старост у XV – серед. XVI ст.

Литовська метрика має значну археографічну традицію [1,13 – 25]. В історичній науці колекцію документів ЛМ

характеризують як державний архів Великого князівства Литовського [2], [17], [20, 69 – 70] або як колекцію документів литовської канцелярії та окремих офіційних осіб, що її очолювали (канцлерів, підканцлерів) [22]. Цінність цього високоінформативного, з широким хронологічним, географічним, тематичним та видовим діапазонами документального комплексу здобула широку апробацію в історіографії [5, 18 – 27], [6],[8, 142 – 159], [20], [21, 28 – 43].

Сучасний “ренесанс” у вивченні Литовської метрики розпочався в останні десятиліття XX – поч. XXI ст. Активно цей процес відбувається у Литві, Білорусії, Росії та Польщі [4]. В Україні процес “освоєння” метрики як історичного джерела в останні роки значно поживався [3], [7, 215 – 229], [18], [19, 29 – 45].

Проблема функціонування судів у Великому князівстві Литовському є темою спеціального дослідження [9, 263 – 301], [10]. В наш час тематика функціонування луцького старостинського (замкового) уряду в контексті судово-адміністративної системи ВКЛ і Волині у першій половині XVI ст. є предметом розвідок В.Поліщука [12, 196 – 239], [13, 185 – 215], [14, 3 – 14], [15, 266 – 298], [16, 108 – 125]. Документи колекції Литовської метрики доповнюють значним фактичним матеріалом історію функціонування судової влади на Волині, їхнє дослідження має безперечну практичну та наукову актуальність.

Метою публікації є аналіз функціонування механізму судової діяльності луцького старости, його заступників, інших посадовців Волині, здійснення ними процедури досудового розгляду справи за матеріалами книги записів № 46 Литовської метрики.

У 2006 р. вийшов у світ черговий том Литовської метрики – Книга записів № 46 [II]. Вона містить різнопланові документи за 1562 – 1565 рр. Як зазначає у передмові В.Менжинський, книга була створена у той час, коли канцлером ВКЛ був Миколай Янович Радивил, і переписана, як і інші ранні метрики, у кінці XVI ст. за розпорядженням тогочасного канцлера ВКЛ Лева Івановича Сапєги. Оригінал книги не зберігся. Тричі змінювалася нумерація книги-копії: в описі канцелярських книг

1623 р. вона числилася за № 66, у XVIII ст. у Варшаві, а пізніше у

С.-Петербурзі – за № 107, в описі С.Л.Пташицького – за № I. А. 46 [17, 87]. Тепер книга зберігається у Москві в Російському державному архіві давніх актів (РГАДА, ф. 389, од. зб. № 6).

Книга № 46 містить 21 документ. Серед них знаходимо джерело з історії Луцька і Волині XVI ст. Це найбільший за обсягом документ №1, що обіймає перші 15 архівних аркушів книги і містить 4 включених до нього акти, а саме: на 1 – 6 листах документа вміщені “випис” із книг уряду господарського замкового луцького (17. 09. 1564) і лист підстаростія Андрія Івановича Русина у тій справі (24. 09. 1564); ще два включені акти аналізованого документу за №1 – від 15.09. 1564 р. та 18.09. 1564 р. – листи: перший – луцького підстаростія Андрія Івановича Русина про призначення замість себе служебника Михна Лебедевича для ознайомлення з обставинами справи: другий – лист-свідчення господарських зем’ян у справі.

За змістом документ №1 є рішенням Жигимонта Августа від 24 листопада 1565 р. старості житомирському, князю Роману Федоровичу Сангушковичу у справі з ротмістром великокнязівським, паном Михайлом Мишкою Варковським про вбивство товаришем роти останнього Ярослава Федоровича Сангушковича (брата князя Романа). Документ називається: “Справа старосты житомирського кн(я)зя Романа Федоровича Санькушковича с паномъ Михайлом Мышкою Варковским о невыданье з двора ег[о] Валентог[о] Желеха, в забитью кн(я)зя Ярослава Санькушковича обвиненног[о] и припорученого” [III, 109 – 131].

Серед інших розміщених у книзі документів він відрізняється характером побудови, а саме змістом початкової частини протоколу, де визначається автор документа, що має скорочену інтитуляцію: “Г(о)с(по)д(а)рь король его м(и)л(о)сть и великий княз Жькгимонтъ Августъ”. В інших документах інтитуляція розширена і виглядає так: “Жикгимонт Август, Божью м(и)л(о)стью корол полский, великий княз лит(о)вський, русский, прусский, жомойтський, мазовецький, лифлянтський и иных”. Існують відмінності, у порівнянні з іншими документами книги, у датуванні: вказується кілька дат видачі документу:

1564.09.18 / 1564. 09. 15 / 1564. 09. 24 / 1564. 09. 17 / 1564.11. 24 (від вересня до грудня 1564 р.). Детальне ознайомлення з документом показує, що поява такої кількості дат була наслідком подій, які відбувалися навколо цієї справи, а разом з ними у канцелярські книги вносилися нові записи.

Основна частина тексту відкривається викладом мети складання документа, тобто аренгою, яка переходить у нарацію. Жигимонту Августу скаржився (“Объяжливие жаловаль... за листомъ манъдатомъ”) житомирський староста Роман Федорович Сангушкович на ротмистра пана Михайла Мишку Варковського. Ішлося про те, що 5 вересня 1564 р. в будинку княгині Матвеевої Четвертинської (у джерелі – Четвертенської) у Яровицькому дворі біля Луцька придворний королівський слуга Валентий Желех уночі прострелив брата князя Ярослава Сангушковича чотирма кулями зі старовинної рушниці (“гаркабузе”). Після підступного вчинку Желех разом із Мишкою-Варковським відбули з двору Матвеевої-Четвертинської до маєтку пана Мишки у Бородчичах, де і “тепер дей при немъ мешкаеть”. Князь Роман повідомляв Жигимонту Августу, що коли він переконався у тому, що брат його Ярослав був підступно вбитий Желехом, князь звернувся до Луцького замкового господарського уряду. Разом з урядовцями і кількома шляхтичами їздив до Мишки, де при ньому “у дворе его Бородчишкомъ засталь” (застав Желеха). Князь Роман звертався до пана Мишки з такими пропозиціями: 1) або видати йому Желеха; 2) або видати на уряд Луцький господарський, 3) або залишити у себе до королівського розпорядження (“науки его м(и)л(о)сти г(о)с(по)д(а)рское”); 4) або відразу разом із князем їхати до короля для розгляду справи про невинне вбивство його брата [III, 110]. Однак Михайло Мишка відмовився від усіх пропозицій і наказав Желеху перебувати у його домі. У відповідь князь Роман зафіксував цей факт свідченнями представників луцького уряду і шляхти, що прибули разом з ним, а Валентого Желеха “припоручил Мышце на г(о)с(по)д(а)ра короля его м(и)л(о)ст под стома тисечьми копами грошей”.

Факт “припоруки”^{*} був доведений Жигимонту Августу представленим “виписом” із книг Луцького господарського замку з печаткою та підписом луцького підстаростія Андрія Івановича Русина. Очевидно, луцький староста, на той час князь Богуш Корецький, не постійно перебував у Луцькому замку, тому передавав розгляд справ своєму заступнику – підстаростію.

У зв’язку з цим відмітимо, що дії князя Романа відповідали нормам Статуту 1529 р., який регулював у ВКЛ різні боргові зобов’язання (купівля/продаж, застава, порука, осуда, дарування). Підставою виникнення зобов’язань були різноманітні угоди. Статут визначав форму і порядок складання угод, вимагав письмового їхнього оформлення [IV, 213 – 214, 237]. Порука як своєрідний вид угоди (погодження) регламентувалася нормами Статуту. Крім того, процедура оформлення будь-якої угоди у ВКЛ передбачала й обов’язкову присутність трьох – чотирьох свідків шляхетського походження, які скріплювали запис своїми печатками.

У документі № 1 текст “випису” з книг Луцького замку наводився повністю “слово оть слова”. Документ (“випис”) цінний своїм ретельним описом подій, він дає змогу уявити специфіку побуту, поведінки різних категорій населення, зокрема луцьких урядовців і зем’ян. Його зміст надає можливість прослідкувати перебіг подій у проведенні слідства, його процедури, переконує в існуванні норм права та законності, наявності механізму взаємодії місцевої та центральної влади. Документ свідчить також про впливовість і авторитет луцької шляхти.

Після розміщеного “випису” з книги луцького господарського уряду (17. 09. 1564) в документі № 1 був представлений лист (“сознання”) луцького підстаростія Андрія Івановича Русина з печаткою і підписом (24. 09. 1564). Лист був вписаний до луцьких замкових книг, його також отримав князь

^{*} *Заклади або заруки* – йшли здебільшого на господаря, інколи й на місцевих посадовців. Закладом, або зарукою на господаря називався штраф, яким господар після прийняття скарги погрожував тій чи іншій стороні, що позивалися, з метою призупинити до закінчення розгляду подальші образи і правопорушення.

Роман і представив королю Жигимонту Августу. Отже, факт відвідування Андрієм Івановичем Русиним володінь пана Мишки Варковського в Бородчичах був юридично оформлений з дотриманням процедури розгляду справ у ВКЛ.

Аналізований документ №1 Книги записів № 46, крім “випису” луцького замкового уряду (17. 09. 1564) та листа луцького підстаростія Андрія Русина (24. 09. 1564), містив ще два включених акти. Перший від 15 вересня 1564 р. – лист-звернення старости житомирського князя Романа Сангушковича до луцького підстаростія Андрія Івановича Русина стосовно згаданої справи з проханням їхати разом з луцьким замковим господарським урядом до пана Мишки Варковського в Бородчичі. Однак Андрій Іванович Русин за станом здоров'я і у зв'язку з потребою перебування у луцькому господарському замку (причина не вказувалася) поїхати не зміг. Замість себе відправив свого служебника Михна Лебедевича. На вимогу князя Романа видав відповідний лист зі своєю печаткою, підписом і місцем видачі – м. Луцьк. Другий лист (18. 09. 1564) – від господарських зем'ян (шляхти), які були присутніми в домі Мишки, коли князь Роман залишив йому заставу (“приручить”) за Желеха. Лист з печатками зем'ян був переданий князю Роману: “кн(я)зю Роману дали сесь нашъ листъ вызнанный под печатъми своїми” [III, 125]. Написаний він був у Цевові 17 вересня 1564 р.

Картина, що вимальовувалася з аналізу документів, доповнюється новими барвами та деталями за допомогою фактів та подробиць, що містяться в актових книгах. Луцька гродська книга №2038 допомагає з'ясувати деякі обставини справи і події, що відбулася у домі княгині Матвеевої-Четвертинської на Яровиці. У ній знаходимо чимало відомостей про осіб, фігурантів справи. Зокрема, читач довідується, що відносини між братами князями Романом і Ярославом Сангушковичами були далеко не ідеальними. Задовго до події, що сталася у квітні 1564 р., житомирський староста князь Роман скаржився на свого брата князя Ярослава. Князь Роман заявляв про переслідування князем Ярославом селян у його маєтку Новому Ставі, про присвоєння “пытлеванной” муки, що відправлялася на річку Буг, на судна (“комяги”) [I, 55].

Господарський ротмістр пан Михайло Мишка-Варковський доволі часто був дійовою особою майнових суперечок, ініціатором та учасником пограбувань, нападів на селян, привласнення їхнього майна тощо [I, 60]. Зокрема, на нього скаржилася зем'янка Мар'я Гулевичівна як на свого опікуна “о дурном содержаніи и притесненияхъ”, внаслідок чого вона втекла від нього [I, 60]. Схожі скарги вміщені в актовій книзі № 2037, у якій вписана скарга зем'янина Івана Линевського про важке побиття його селян в селі Цєвові урядниками і слугами пана Михайла Мишки [I, 188]. Очевидно, що цього не могло статися без наказу самого пана. Луцькі актові книги у наступному 1565 р. були переповнені фактами зловживань пана Мишки-Варковського. Так, луцька гродська книга №2039 містить скаргу зем'янки Томили Шимковичевої-Скленської на пана Мишку Варковського про те, що він відібрав у неї частину поля, побив її селянина і перешкоджав їй користуватися ставком та млином у селі Бородчичах [I, 135]. Наступні дві скарги зем'ян Василя та Марка Холоневських свідчили про збройний наїзд пана Михайла Мишки-Варковського на дім першого та двір Марка, пограбування і побиття зем'ян, жінок і слуг, а також вижа, що перебував у будинку Василя [I, 219, 220 зв.]

За цей рік до луцьких гродських книг була вписана вже скарга самого пана Мишки-Варковського на панів Степана та Ільяша Борзобогатих-Красенських про їхній збройний наїзд на його маєток у селі Бородчичі. Подія цікава тим, що пан Мишка скаржився на крадіжку кількох сотень коней та іншої худоби, а також поранення його слуг [I, 229 зв.] Факт красномовно свідчить і про багатство, і про статок пана Мишки. У відповідь на пограбування його маєтку пан Мишка-Варковський з допомогою підпорядкованих йому німецьких найманців здійснив кілька наїздів на володіння братів Степана та Ільяша Борзобогатих-Красенських у селі Галичани. У результаті наїздів він тримав в облозі мешканців села, наніс Степанові Борзобогатому та його слугам важкі поранення, наказав убити двох селян і пограбувати їх та їхній хліб на полях. Про цю подію повідомила мати братів Марина Борзобогата-Красенська [I, 230 зв.] 29 липня 1565 р. датується скарга зем'ян Холоневських на того ж Мишку-Варковського, який під час наїзду на їхній маєток

наказав схопити вижа та двох слуг, один з них невідомо де зник, а останніх, після знущань, надіслав до луцького замку у в'язницю [I, 233 зв.] Розбійні напади пана Мишки Варковського тривали впродовж липня місяця. 30 липня 1565 р. датується скарга вижа Матяша Ігнатовича на пана Мишку, який під час нещодавнього наїзду на маєток зем'ян Холоневських наказав схопити його (вижа) разом зі слугами Холоневських і привести у свій маєток села Бородчичі, де протримав їх більше 6 тижнів ув'язненими ("продержаль ихъ более 6-ти недель в заключеніи") [I, 237].

Отже, з мозаїки окремих фактів складається картина образу головного фігуранта справи – волинського пана Мишки-Варковського, а також простежуються моральні цінності, що панували на досліджуваній території ВКЛ.

Багато додаткової інформації стосовно цієї справи знаходимо у луцькій гродській книзі №2038. Насамперед у книгу вписана скарга житомирського старости князя Романа Сангушка про те, що коли його брат Ярослав перебував у гостях у княгині Четвертинської, то невідомо хто поранив його. Запис датується 5 вересня 1564 р. [I, 199 зв.]. Королівський дворянин Валентій Желех на початку вересня цього ж року скаржився на князя Ярослава Сангушковича, який переслідував його, пограбував та важко побив [I, 199]. (Можливо, саме ця обставина підштовхнула його до злочину?) Запис яровицького селянина Мартина Максимовича, у якого квартирував Желех, свідчить, що вночі з 5 на 6 вересня (тобто в ніч вбивства) останній у нього не ночував і повернувся під ранок [I, 200]. 7 вересня надійшла заява князя Романа Сангушковича про зникнення у його брата Ярослава печатки з гербом [I, 201]. 8 вересня датується наступна заява тепер уже князя Ярослава Сангушковича про те, що він вмирає від ран, зрадливо нанесених йому Валентієм Желехом [I, 203]. 17 вересня князь Роман Сангушкович свідчив над тілом померлого свого брата Ярослава. Винуватцем його смерті князь Роман називав Валентія Желеха, а також виклав обставини того, що відбулося. Зокрема містилися покази свідків у цій справі та скарга князя Романа на Михайла Мишку-Варковського про укриття Желеха [I, 210].

Записи луцької гродської книги від 18 вересня 1564 р. містять зізнання пана Миколая Харлінського про те, що у його присутності Валентій Желех розповідав своїм приятелям полякам про вбивство ним князя Ярослава Сангушка [I, 216]. Існує запис-донесення вижа про вручення панові Мишці Варковському королівського “позва” у справі про переховування ним Валентія Желеха, вбивці князя Сангушковича [I, 245 зв.] Знаходимо і заяву королівських посланців панів Якуба Панковського і Василя Вериги, надісланих для проведення слідства у справі про вбивство Желехом князя Ярослава Сангушковича, про результати закінченого ними розслідування [I, 296]. Отже, розгляд цієї справи перебував під контролем верховного правителя, Жигимонт Август був обізнаним про ведення слідства у Луцьку, адже у місті працювали його уповноважені Якуб Панковський і Василь Верига.

Сукупність прикладів, що характеризували соціальні і правові відносини учасників тієї історичної драми, не вичерпується наведеними фактами, і перелік їх можна було б продовжувати, оскільки у джерелах їх безліч, проте і викладеного цілком достатньо для уявлення про існуючі тогочасні у правила співжиття Волинській землі.

Етапи судовиробництва. Викладом перебігу подій завершується нарація і розпочинається диспозиція – розгляд справи по суті. У нашому випадку йдеться про розгляд справи королем. Як свідчить документ, Жигимонт Август відклав розгляд справи до понеділка, а у понеділок наказав перенести слухання на середу 24 вересня 1564 р., у середу наказав розпочати процедуру розгляду.

Виписи та листи луцького господарського уряду і зем’ян князь Роман передав королю і просив його все розсудити справедливо та винести відповідний вирок. Як зазначалося у справі, Жигимонт Август наказав “тую справу ихъ отъложити до дня завтрешнего суботы”, дня святої Катерини.

У тексті документа №1 підкреслювалося, що вказані документи були зачитані королю. Після ознайомлення Жигимонта Августа з їхнім змістом, розпочалося слухання справи королем. За королівським листом-мандатом у призначений термін (“на року позваномъ”) Мишка з’явився

перед королем без Валентого Желеха. Князь Роман просив короля, щоб верховний правитель своїм господарським “вырокомъ” вказав Мишці про припоручену заруку і “присудити рачиль” сто тисяч кіп грошей за переховування вбивці його брата князя Ярослава. Далі відбулося слухання пана Михайла Мишки, який постав перед королем слухняним підданім, не відмовляючись від “обычаю права” протилежної сторони, однак за собою залишав право захисту (“въ обычай права стороне не отъказываючи и правные обороны при мощи себе zostавуючи”) і довірився королеві у вирішенні справи. Князеві Роману на виданий королем лист-мандат пан Мишка не вважав за потрібне відповідати, оскільки в ньому були викладені причини не лише “одно праву, але и пану Богу противные доложоны”. Свою позицію пан Мишка роз’яснював тим, що він не відмовлявся б жодними причинами ані хворобою, ані заслугами перед правителем і перед королівською милістю та у призначений термін особисто постав би разом із Желехом (“самъ перед его королевською м(и)л(о)стью сталь и того Желеха поставиль”). Пан Михайло Мишка посилався на звичаєву практику права посполитого і земський Статут (йшлося про Статут 1529 року), за якими будь-яку запрошену особу “на рокъ з маньдатомъ г(о)с(по)д(а)рськимъ зложоний” звільняли хвороба і вислуга перед верховним правителем та робили людину вільною [IV, 243 – 244, 247]. Далі пан Мишка запевняв, що ці причини (йшлося, очевидно про хворобу і заслуги) не були враховані у листі-мандаті, тому він просив короля звільнити його від розгляду справи і відпустити (“просиль его королевское м(и)л(о)сти Мышка жебы отъ того року и маньдату былъ онъ вольнымъ вделанъ”). Звучала вимога і до князя Романа, щоб він, у випадку потреби, знову до короля позивався (“знову перед г(о)с(по)д(а)ра короля его м(и)л(о)сть ку праву позываль”) [III, 118].

Оскільки пан Мишка звернувся до короля до призначеного “року”, на який він не з’явився, то Жигимонт Август, з метою запобігання затягування розгляду справи (“абы имъ з обудву сторонъ проволока в томъ не деялася”), наказав, щоб далі вони діяли згідно з правом (“водле права поступовали”).

Під час аудієнції у короля пан Мишка виклав правителю деталі події, що сталася. Зокрема Мишка заперечував твердження

князя Романа про направлення до місця перебування Желеха з письмовими свідченнями вижа луцького господарського уряду разом з “людьми добрими”. Натомість князь Роман доводив протилежне і вказував, що при ньому був посланець луцького уряду, і саме при ньому він покладав перед королем лист луцького підстаростія Андрія Івановича Русина про призначення у тій справі князю Роману з уряду луцького господарського службеника Михна Лебедевича. Отже, з наведених свідчень виникають сумніви у правдивості показів як з однієї, так і з іншої сторони.

1 грудня 1564 р. князь Роман просив короля винести вирок, щоб Мишка у тій заруці і звинуваченні був вказаний. Мишка, як і раніше, вказував на свою невинність, а також на те, що від князя Романа Желех не був “приповедань” вижем господарського уряду. До того він нагадав, що свідки (“сторонньные люди”) і зем’яни господарські, яких запрошував князь Роман, були дуже близькими до князя, тому їх, на переконання Мишки, необхідно замінити. Серед зем’ян називався Федір Воютинський, який протягом трьох років служив князю Роману, тобто був його слугою.

На вказані звинувачення князь Роман відповідав королеві і посилався на хорунжого Волинської землі Микиту Сербина, на факти його розслідування, і “становиль шапку”^{*}. До цього додавав, що вказані зем’яни зі своїх маєтків завжди несли королівську земську службу. Жоден із вказаних у листах зем’янин йому не служив і службеником не був.

Від імені князя Романа його уповноважений Мартин Межинський повідомив королю, що Мишка свої свідчення і промови викладав усно, тоді як князь Роман доводив свою правоту на письмі, мав виписи з урядових замкових книг. Тому уповноважений просив короля, щоб він “вырокомъ своимъ заруку сто тысячей копъ грошей и тое обвиненье зрадецкое о

* “Ставити шапку” – символічний вираз у судовій практиці, який походить від процедури кидання шапок на стіл судді – своєрідне парі між сторонами, що судилися (передбачалося, що в шапках була сума закладу, який узяв би взяти посадовець із шапки того, хто програв справу).

забитье кн(я)зя Ярослава, брата его, кн(я)зю Роману на Мыще усказати рачиль” [III, 128].

Оголошення вироку у справі, що розглядалася, Жигимонт Август відклав до наступного дня, до суботи, а в суботу – до понеділка. І лише у понеділок 4 грудня в черговий раз вислухав обидві сторони, “уважывъши з добрымъ розмышленьемъ и уваженьемъ”, король виніс своє рішення, сутність якого зводилася не до конкретного вироку, а лише до апелювання до норм земського Статуту і звичаю, який є “давний, правный, посполитый паньства его королевское м(и)л(о)сти Великого Князства Литовьского, яко з давныхъ и до тыхъ часовъ есть хованъ”. Вирішувати, хто ж насправді здійснив злочин, мав суд.

Отже, наголос робився на пануванні старовинного звичаю в умовах дії земського Статуту [IV, 223]. Оскільки Валентий Желех уже був за межами ВКЛ, король ухвалив рішення про те, щоб з понеділка 4 грудня протягом дванадцяти тижнів залишалися в силі попередні ухвали і “припорука”.

Документ пояснив і механізм упровадження цієї ухвали. Якщо у призначений королем термін (“рокъ сложный”) пан Мишка не забезпечить явку Желеха, то протилежну сторону в особі князя Романа або його урядника необхідно було попередити королівським листом або листом луцького господарського уряду заздалегідь (за чотири тижні). Відправляти повідомлення про перенесення проведення “року” потрібно було до маєтку князя Романа в Турейську (нині село у Гродненській області Республіка Білорусь). У документі зазначалося, що це попередження необхідно було відправляти для того, щоб князь Роман мав змогу прийняти рішення про прибуття на “тоть рокъ ку той справе”. Далі роз’яснювалося, що у разі, коли Мишка не забезпечить явку Желеха, він повинен перебувати “захованъ в зложенью иныхъ роковъ” за земським Статутом. Перед кожним визначеним розглядом справи (“роком”) Михайло Мишка мав про це доповідати князю Роману у Турейськ за правилами, які раніше були описані. Відмітимо, що прийняті рішення узгоджувалися з положеннями Статуту 1529 р. Закон впроваджував норми, що встановлювали обов’язковий порядок запрошення на суд відповідача письмовими “позвами” [IV, 243 – 245, 247 – 248].

Запровадження письмової форми виклику до суду було важливим кроком у розвитку судовиробництва ВКЛ.

У кінцевій частині аналізованого документа №1 Литовської Метрики зазначалося, що після закінчення проведення засідань (“роковъ”), що передбачали “становенью перед его королевською м(и)л(о)стью тог[о] Валенътого Желеха Михайлу Мышце отъ г(о)с(по)д(а)ра короля его м(и)л(о)сти подле Статуту сложоны”, якби на остаточний третій “рокъ” Михайло Мишка явку Желеха не забезпечив, у такому випадку мав діяти вже князь Роман [Ш, 130]. В ухвалі Жигимонта Августа говорилося, що у цій справі закон був на боці князя Романа. Відтепер князь отримав право керуватися королівським вироком, відповідно до норм посполитого права, земського Статуту і виписів з книг урядових господарських луцького замку.

Документ засвідчувався королівською печаткою, королівським підписом та місцем видання (“Писанъ у Петръкове”), проте ім’я писаря не вказувалося.

Литовська Метрика залишається важливим джерелом середньовічної історії Волині. Вона займає винятково місце серед інших джерел. Документ, розміщений у книзі записів №46, відрізняється значною інформативною насиченістю. Матеріали справи разом з актовими документами допомагають історикам уявити особливості господарського і соціально-політичного розвитку великого регіону ВКЛ – Волині середини XVI ст. та її головного міста – Луцька. Вони також дають змогу зануритися у малодосліджену проблему – соціальну історію регіону.

У досліджуваний період на Волині старости були головними і вищими суддями. Юрисдикція луцького старости, так само як його військова та адміністративна влада, була значною. Луцький староста, у разі його відсутності, підстаростій здійснювали суд і досудовий розгляд. Лише після проведення цих обов’язкових процедур дозволялося звертатися до вищої судової інстанції – королівського суду.

Аналіз справи за документом №1 книги записів № 46 Литовської метрики дає змогу ознайомитися з нормами права того часу, що базувалися на “звычайхъ стародавнихъ” і положеннях Статуту Великого князівства Литовського 1529 р.

З матеріалів справи видно, що існуючі норми права ВКЛ в основному регламентували відносини людей, які займали достатньо високе становище в соціальній ієрархії, а на нижчих її ланках люди залишалися майже безправними, або норми права для них були “мертвою літерою”. Чого вартує лише один факт затримання Мишкою-Варковським у власному маєтку чужих селян на шість тижнів (!)

Відомості джерел дають змогу визначити владну структуру та ієрархію посад у місті Луцьк, прізвища посадовців. Видно, що луцький староста серед урядників Волинської землі займав особливе місце і був старшим за своїм становищем. Старостою на той час був князь Богуш Корецький, підстаростієм – Андрій Іванович Русин. Спеціальним воєнним урядником або керівником місцевих збройних сил був великокнязівський маршалок, пан Петро Загоровський. З часів ліквідації удільного стола на Волині (зі смертю Свидригайла) серед посадових осіб, що склали раду князя, залишилися луцький староста і земський маршалок, який став називатися маршалком Волинської землі, а також ключник і хорунжий. Наш документ називав ключника і городничого луцького, пана Олександра Марковича Жоравницького та хорунжого Волинської землі Микиту Сербина. Вони вже належали до нижчої ланки управлінців, що відповідали за окремі галузі господарського життя краю. Суддею та виконавцем судових справ Луцького повіту був Гаврило Васильович Бокей.

Джерела та література

I. Центральний державний архів України у Києві (далі – ЦДАУК). – Ф. 25: Луцький гродський суд. – Оп. 1. – Спр. 534. – Арк. 55 – 296.

II. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 46. 1562 – 1565. Кніга запису 46 (копія канца XVI ст.) / Падрыхтаваў В.С. Мянжынскі. – Мінск : БеллЭн, 2006, 280 с.: іл. 9. (Далі – Метрыка ВКЛ. Кніга запису 46).

III. Метрыка ВКЛ. Кніга запису 46 // №1. – 1564. 09. 18 / 1564. 09. 15 / 1564. 09. 24 / 1564. 09.17 / 1564. 11. 24 – [1564]. 12. 04. – С. 109 – 131.

IV. Статут Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Т. 1 / За ред. С.Ківалова, П.Музиченко, А.Панькова. – Одеса : Юрид. література, 2002. – 460 с.

1. Амбросимова С. Археографічний “Ренесанс” Метрики Великого Князівства Литовського / С. Амбросимова // *Metriciana : Дакументи і матэрыялы Метрыкі ВКЛ*. – Мінск, 2001. – Т. 1. – С. 13 – 25.

2. Бережков Н.Г. Литовская метрика как исторический источник. Ч. I: О первоначальном составе книг Литовской метрики по 1552 год / Н. Г. Бережков. – М : Л., : Наука, 1946. – 269 с.

3. Білоус Н. Київ наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. Міська влада і самоврядування. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 360 с.

4. Вялікае княства Літоускае: гісторыя вывучэння у 1991 – 2003 гг. Матэрыялы міжнароднага круглага стала (16 – 18 мая 2003 г., г. Гродна). – Мінск : Медисонт, 2006. – 548 с.

5. Дубонис А. Литовская метрика: исследования и публикации в Литве / А. Дубонис // *Балты и Великое княжество Литовское. Историко-лингвистический взгляд. Памяти Эгидиуса Банениса*. – М. : Новое издательство, 2007. – С. 18 – 27.

6. Исследования по истории Литовской метрики / Редкол.: В.Т.Пашуто и др. – М. : Наука. – 1990. – Ч. 1 – 2. – 389 с.

7. Кириченко К. Історія Великого князівства Литовського в українській історіографії 1991 – 2003/4: основні тенденції // *Ruthenica*. Т. 4. – К : Основи, 2005. – С. 215 – 229.

8. Ковальский Н. П., Кулаковский П. М. Издание и изучение документов Литовской метрики на Украине в XIX – XX вв. / Н.П. Ковальский, П.М. Кулаковский // *Lietuvos Metrika: 1988 metų tyrinėjimai*. – Vilnius, 1992. – С. 142 – 159.

9. Лаппо И. И. Земский суд в Великом княжестве Литовском в конце XVI века / И. И. Лаппо // *ЖМНП*. – 1897. – № 6. – С. 263 – 301.

10. Лаппо И.И. Подкоморский суд в Великом княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII века / И.И.Лаппо. – СПб. – Б.и., 1890.

11. Позднякоу Валерый. Суд / В. Поздняков // Вялікае княства Літоускае: Энцыклапедыя. У 2 т. – Т. 2 : Кадэцкі коропус – Яцкевіч / редкал.: Г.П.Пашкоу (гал. рэд.) і інш.: З.Э.Герасімовіч. – 2-е выд. – Мінськ : БелЭн, 2007. – С. 640.

12. Поліщук В. Врядове виживство красносільських бояр у контексті замкових служб (Луцьке староство в 1545 – 1567 рр.) /

В. Поліщук // Молода нація. – Альманах. – Вип. 3. – К., 2001. – С. 196 – 239.

13. Поліщук В.В. Запровадження уряду возного в Луцькому повіті в 1567 р. // Український археографічний щорічник. – Вип. 6 / В.В. Поліщук. – К. : Український письменник, 2002. – С. 185 – 215.

14. Поліщук В.В. Луцький замковий уряд в адміністративній системі Великого князівства Литовського до реформ 1564 – 1566 рр. / В.В. Поліщук // УІЖ. – 2003. – № 2. – С. 3 – 14.

15. Поліщук В.В. Урядницький клан луцького старости Богуша Корецького (на прикладі Луцького замкового уряду, 1561 – 1567 роки) / В.В. Поліщук // Український археографічний щорічник. – Вип. 8/9. – К. : Український письменник, 2004. – С. 266 – 298.

16. Поліщук В.В. Луцький замковий уряд в адміністративній системі Великого князівства Литовського до реформ 1564 – 1566 рр. / В.В. Поліщук // УІЖ. – 2005. – №1. – С. 108 – 125.

17. Пташицкий С.Л. Описание книг и актов Литовской Метрики / С.Л. Пташицкий. – СПб. – Б.и., 1887.

18. Самоврядування в Києві: історія та сучасність. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500-річчю надання Києву магдебурзького права. – Київ, 26 – 27 листопада 1999 р. / Київська міська рада, Фонд ім. Фрідріха Еберта. – К.: Б.в., 2000 – 180 с.

19. Сидоренко О.Ф. Київське право складу: до питання про правові основи розвитку торгівлі у середньовічній Україні (IX – половина XVII ст.) / О.Ф. Сидоренко // Середньовічна Україна. Зб. наук. праць. – Вип. 1. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 29 – 45.

20. Хорошкевич А. Л. К истории издания и изучения Литовской метрики / А. Л. Хорошкевич. – Acta Baltico-Slavica, 1973. – Т. 8. – С. 69 – 70.

21. Хорошкевич А. Л. Проблемы издания Литовской метрики и первая белорусская публикация / А. Л. Хорошкевич // Балты и Великое княжество Литовское. Историко-лингвистический взгляд. Памяти Эгидиуса Банениса. – М. : Новое издательство, 2007. – С. 28 – 43.

22. Grimsted P.K., Sulkowska-Kurasiowa I. The “Lithuaniam Metrica” in Moscow and Warsaw : Reconstruction the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – Cambridge (Mass.), 1984/ Appendix 4. – P. A-41. – 458 s.

Бортникова Алла. Функционирование старостинского суда в г. Луцке (по делу князя Романа Сангушка с паном Мышкой Варковским 1564 г.). На основании анализа дела житомирского старосты Романа Сангушковича с паном Михаилом Мышкой-Варковским (сентябрь – декабрь 1564 г.), опубликованной в книге записей № 46 Литовской метрики,

рассматривается деятельность луцкого старостинского (замкового) суда. Документ иллюстрирует развитие правовой мысли в Великом княжестве Литовском середины XVI в.

Ключевые слова: Великое княжество Литовское, Волинь, Луцк, суд, великий князь, король, маршалок, наместник, староста, князь, пан, бояре, земляне.

Bortnikova Alla. Castle court functioning in Lutsk (on the basis of the case of Prince Roman Sanhushkovych with Pan Myshko Varkovskyi 1564). On the basis of the court case of Zhytomyr mayor Roman Sanhushkovych with Pan Myshko Varkovskyi (September-December 1564), published in Registry № 46 of the Lithuanian birth registration book, the activity of the Lutsk castle court has been explored. The document illustrates the development of legal thought in the Grand Kingdom of Lithuania in the middle of the 16th century.

Key words: Grand Lithuanian Kingdom, Volyn, Lutsk, court, great prince, king, governor (marshalok), vicar, mayor, prince, pan, boyars, small nobility (zemyany).